

De omvang en aard van de hulpverlening aan slachtoffers van misdrijven in de EU

Samenvatting

Artikel 47 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie verleent aan alle personen in de EU het recht op een doeltreffende voorziening in rechte.

De verlening van slachtofferhulp aan slachtoffers van misdrijven is van fundamenteel belang om recht te doen aan de slachtoffers en ervoor te zorgen dat zij hun rechten kunnen opeisen. Slachtofferhulp omvat hulp aan slachtoffers voor, tijdens en na strafprocedures, met inbegrip van emotionele en psychologische ondersteuning en advies over juridische, financiële en praktische kwesties en over de risico's van verdere victimisatie. Dit is het dagelijkse werk van de medewerkers en vrijwilligers van de slachtofferhulporganisaties in de EU, dat er in zeer belangrijke mate toe bijdraagt dat het recht van slachtoffers op toegang tot de rechter daadwerkelijk kan worden uitgeoefend.

De toegang tot dergelijke organisaties bepaalt of slachtoffers van misdrijven hun recht op doeltreffende toegang tot de rechter – zoals vastgelegd in artikel 47 betreffende het „Recht op een doeltreffende voorziening in rechte en op een onpartijdig

gerecht” van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (EU) – kunnen uitoefenen. Het recht van slachtoffers op toegang tot de rechter is niet alleen stevig verankerd in het primaire en afgeleide EU-recht, maar ook in instrumenten van de Raad van Europa en de Verenigde Naties (VN) en in nationaal recht. Dit recht wordt pas realiteit wanneer de slachtoffers weten van het bestaan van deze hulp en hulp krijgen om dit recht uit te oefenen. De slachtofferrichtlijn (2012/29/EU) is een grote stap voorwaarts voor slachtoffers van misdrijven.

Deze samenvatting gaat in op de bevindingen van het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten (FRA), dat vanuit het oogpunt van de mensenrechten onderzoek heeft gedaan naar hulporganisaties voor slachtoffers van misdrijven in de EU. De samenvatting geeft een overzicht van de wijze waarop de slachtofferhulporganisaties in de 28 EU-lidstaten in de praktijk voldoen aan de doelstellingen van de slachtofferrichtlijn op het gebied van slachtofferhulp. De nadruk ligt daarbij op de artikelen 8 en 9 betreffende hulporganisaties, al worden ook andere, nauw verwante bepalingen in beschouwing genomen.

Belangrijkste bevindingen en op empirisch bewijs gebaseerd advies

De slachtofferhulporganisaties hebben zich uiteenlopend ontwikkeld in de 28 EU-lidstaten. De gegevens die het FRA heeft verzameld, laten zien hoe snel en vanuit welke perspectieven, achtergronden en organisatie modellen deze organisaties zich in de

verschillende lidstaten hebben ontwikkeld. Deze uiteenlopende achtergronden zijn bepalend voor de aard en omvang van de aangeboden diensten. Voor sommige lidstaten zal de praktische uitvoering van de slachtofferrichtlijn dan ook een uitdaging vormen.

Onderzoek van het FRA laat zien dat de lidstaten op bepaalde terreinen nog niet voldoen aan de vereisten van de slachtofferrichtlijn. Een van de grootste uitdagingen is de plicht om ervoor te zorgen dat alle slachtoffers toegang hebben tot slachtofferhulporganisaties die aansluiten op hun behoeften. Derhalve moeten meer inspanningen worden geleverd om de doelstellingen van de richtlijn te halen.

Dat slachtoffers momenteel hun rechten niet ten volle uitoefenen of kunnen uitoefenen, wordt onderstreept door de mate van onderrapportage die bij eerder FRA-onderzoek aan het licht is gekomen. Alle vier de grootschalige FRA-enquêtes, over de victimisatie van minderheden, LGBT's, antisemitisme en geweld tegen vrouwen, laten zien dat veel slachtoffers misdrijven niet aangeven bij de politie. Hoewel deze vier enquêtes de situatie van een specifieke categorie slachtoffers (zoals vrouwelijke geweldslachtoffers) in ogenschouw namen, zijn de bevindingen (bijvoorbeeld op het gebied van onderrapportage) ook relevant voor slachtoffers van misdrijven in het algemeen. Daarom worden bepaalde algemener toepasbare bevindingen in het verslag benadrukt.

Ofschoon er nog steeds problemen zijn, brengen de bevindingen van het FRA ook een groot aantal positieve ontwikkelingen en veelbelovende praktijken aan het licht. Deze praktijken kunnen verdere ontwikkelingen op nationaal en op EU-niveau stimuleren, al kan niet genoeg worden benadrukt dat deze ontwikkelingen plaatsvinden tegen uiteenlopende historische en culturele achtergronden. Die verschillen moeten in aanmerking worden genomen wanneer wordt bekeken of het haalbaar is om modellen en oplossingen internationaal toe te passen.

Op basis van de bevindingen heeft het FRA adviezen opgesteld waarin concrete maatregelen worden voorgesteld die de EU-instellingen en de lidstaten kunnen nemen om hun slachtofferhulporganisaties te verbeteren.

De rechten van slachtoffers in Europees en nationaal recht

In verschillende domeinen en op verschillende niveaus – variërend van primair EU-recht tot juridisch niet-bindende nationale handelingen – bestaan er wettelijke waarborgen ter bescherming van de rechten van slachtoffers. Bij elkaar vormen ze een gedegen corpus van wetgevende en andere maatregelen die beogen het grondrecht van slachtoffers op toegang tot de rechter te waarborgen. De

precieze wijze waarop slachtoffers toegang tot de rechter moeten hebben, wordt evenwel per EU-lidstaat verschillend geïnterpreteerd. Dit is deels het gevolg van uiteenlopende historische opvattingen over de rol van het slachtoffer in de strafprocedure. Die verschillen leiden tot verschillende benaderingen van slachtofferhulp.

NUTTIGE HULPMIDDELEN VOOR SLACHTOFFERS VAN MISDRIJVEN

Ondersteuning van slachtoffers van misdrijven via apps

Gids van het Hof (*domstolsguiden*), Zweden

Deze app verstrekt informatie over de inrichting van rechtbanken en de rol van de verschillende partijen in het proces. De app laat aan de hand van filmpjes zien hoe gerechtelijke procedures verlopen. Via de app kan men zoeken naar rechtbanken, waarbij de openingstijden, de bereikbaarheid en de contactgegevens worden vermeld.

Zie: www.domstol.se/Ladda-ner--bestall/Domstolsguiden/

Zaragoza, stad van de rechtspraak (*Ciudad de la Justicia Zaragoza*), Spanje

Deze app, die door de regionale regering van Aragon (Spanje) is ontwikkeld, is gericht op het algemene publiek en op juristen. De app vermeldt de locatie van een nieuwe rechtbank in de stad en een schema van de zittingen, en verstuurt meldingen wanneer bepaalde rechtszaken zijn afgerond.

Het hulpmiddel is beschikbaar op: <https://itunes.apple.com/es/app/ciudad-de-la-justicia/id642741128?mt=8> (iOS) <https://play.google.com/store/apps/details?id=es.ciudadjusticia-zaragoza> (Android)

Tegen deze achtergrond is door middel van een gezamenlijk optreden op EU-niveau geprobeerd gemeenschappelijke minimumnormen inzake de bescherming van de rechten van slachtoffers vast te stellen. Kaderbesluit 2001/220/JBZ van de Raad van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure is een belangrijke mijlpaal en een voorloper van de slachtofferrichtlijn. De EU-lidstaten moesten hun wetgeving uiterlijk 2006 in overeenstemming hebben gebracht met het kaderbesluit. Evenwel wordt algemeen erkend, onder meer door de Commissie, dat deze wetgeving niet goed ten uitvoer is gelegd. Sinds de inwerkingtreding van de slachtofferrichtlijn ligt de nadruk dan ook op een doeltreffende tenuitvoerlegging¹.

Veelbelovende praktijk

Een doeltreffende tenuitvoerlegging van de rechten van slachtoffers uit hoofde van het EU-recht bevorderen: de leidraad van de Commissie

Om te zorgen voor een doeltreffende en tijdige omzetting en tenuitvoerlegging van de slachtofferrichtlijn, heeft de Commissie een leidraad opgesteld met als doel de EU-lidstaten te helpen om te komen tot een gemeenschappelijk begrip van de bepalingen van de richtlijn.

Zie: http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/victims/guidance_victims_rights_directive_en.pdf

Waarborging van het recht van slachtoffers op toegang tot hulporganisaties en tot een doeltreffende voorziening in rechte

De doeltreffende toegang van slachtoffers tot de rechter is sterk afhankelijk van de beschikbaarheid van gerichte slachtofferhulporganisaties. Uit FRA-onderzoek naar de melding van misdrijven blijkt dat er behoefte is aan een dienstenpakket dat de slachtoffers in staat stelt hun rechten uit te oefenen. De resultaten op het gebied van onder andere de ervaring met haatmisdrijven (EU-MIDIS-enquête) en de rapportagepatronen in de enquête over geweld

tegen vrouwen laten zien dat mensen beter moeten worden aangemoedigd om aangifte te doen.

Een inclusieve uitleg van het begrip „slachtoffer“

De conceptualisering van het slachtoffer binnen het normatieve (juridische en culturele) kader en de wijze waarop tegen de rol van het slachtoffer wordt aangekeken, hangen sterk af van de historische ontwikkeling van het rechtskader van iedere lidstaat en hebben invloed op de conceptualisering van slachtofferhulporganisaties. De verschillende benaderingen van de rechten van slachtoffers zijn een weerslag van uiteenlopende opvattingen over het concept „slachtoffer“. Deze verschillen blijven bestaan, ofschoon er al sinds 2001 EU-wetgeving bestaat voor slachtoffers van misdrijven.

De richtlijn stelt op een aantal terreinen hogere normen vast dan het kaderbesluit van de Raad. Deze ontwikkeling moet naar behoren in aanmerking worden genomen bij de definitie of interpretatie van de desbetreffende concepten in nationaal recht. De bevindingen van het FRA laten zien dat de wetgeving van bepaalde EU-lidstaten in dit verband wellicht aanpassing behoeft teneinde die in overeenstemming te brengen met de slachtofferrichtlijn. Zo geven sommige lidstaten in hun nationale recht een enge definitie van „slachtoffer“, die „indirecte“ slachtoffers, zoals familieleden, uitsluit. Een aantal lidstaten definieert de term helemaal niet.

De toewijzing van toereikende middelen

Bepaalde nieuwe verplichtingen en de niet-verplichte bepalingen van het kaderbesluit die in de slachtofferrichtlijn een verplichtend karakter krijgen, vereisen dat de EU-lidstaten verder investeren in personeel, apparatuur en faciliteiten. Dit houdt bijvoorbeeld in dat slachtoffers en verdachten in de rechtbank over afzonderlijke wachtruimten moeten beschikken. De lidstaten moeten daarnaast de technologie inkopen die nodig is voor videoverbindingen en -opnamen, zorgen voor de verplichte opleiding van praktijkbeoefenaren in de eerste lijn, zoals politiefunctionarissen en gerechtelijk personeel, en zorgen voor de individuele beoordeling van de slachtoffers om hun individuele beschermingsbehoeften vast te stellen.

¹ Zie de mededelingen van de Commissie uit 2004 en 2009 over de status van het slachtoffer in de strafprocedure (COM(2004)54 final/2 en COM(2009)166 final), alsook de effectbeoordeling bij het voorstel voor een richtlijn van de Commissie tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten en de bescherming van slachtoffers van misdrijven en voor slachtofferhulp (SEC(2011)780 final).

FRA-adviezen

De EU-lidstaten moeten de daadwerkelijke levering van en de toegang tot diensten van hulporganisaties waarborgen om te voldoen aan de slachtofferrichtlijn en aan hun verplichtingen uit hoofde van artikel 47 van het Handvest. Bij de uitvoering van de slachtofferrichtlijn moeten de EU-lidstaten rekening houden met artikel 47 en de desbetreffende EHRM-jurisprudentie om de rechten van slachtoffers op actieve deelname aan de strafprocedure, zoals het recht om te worden gehoord en het recht om bewijs te leveren, te evalueren.

De slachtofferrichtlijn bepaalt dat de familieleden van een slachtoffer onder de definitie van „slachtoffer” vallen (wanneer het overlijden van een slachtoffer een rechtstreeks gevolg is van een strafbaar feit), opdat ook zij toegang hebben tot slachtofferhulporganisaties, overeenkomstig hun behoeften en de mate waarin hun als gevolg van het tegen het slachtoffer gepleegde strafbare feit schade is berokkend. De term „familieleden” moet daarom, net als andere belangrijke termen, zoals „bijzonder kwetsbaar”, breed worden uitgelegd om de lijst van rechthebbenden niet onnodig te beperken.

De EU-lidstaten moeten voldoen aan de nieuwe verplichtingen uit hoofde van de slachtofferrichtlijn op het gebied van de opleiding van politiefunctionarissen en gerechtelijk personeel. Daarbij moeten slachtoffers individueel worden beoordeeld en moeten nieuwe rechtsgebouwen afzonderlijke wachtruimten voor slachtoffers hebben. De EU-lidstaten dienen de aanvullende middelen beschikbaar te stellen die nodig zijn om deze maatregelen binnen de omzettingstermijn uit te voeren.

Aspecten van slachtofferhulp

De slachtofferrichtlijn bereidt de weg voor een brede opvatting van slachtofferhulp die verder gaat dan de taken als bedoeld in de artikelen 8 en 9. Slachtofferhulp omvat een aantal rechten die de overheid moet garanderen, maar die ook bedoeld zijn om andere actoren op het gebied van slachtofferhulp te betrekken. Het recht op rechtsbijstand, het doorverwijzen van slachtoffers in verschillende situaties, of de rechten tijdens het proces om het slachtoffer te beschermen tegen secundaire victimisatie, dragen dan ook bij aan een uitgebreid en functioneel systeem van slachtofferhulp. Het systeem kan evenwel niet volledig functioneren zonder de betrokkenheid van bepaalde niet-gouvernementele actoren.

Slachtofferhulp hangt mede af van de wettelijke beschikbaarheid van de slachtofferrechten. De slachtofferhulp die met name tijdens gerechtelijke procedures wordt verleend, hangt af van de rol die aan het slachtoffer wordt toegewezen en van diens juridische status in de procedure. Hoe meer rechten een slachtoffer geniet om als juridische partij op te treden in strafprocedures, hoe belangrijker het is dat een hulporganisatie de slachtoffers adviseert en aanmoedigt om die rol in hun eigen belang te vervullen.

De bevindingen van het FRA laten daarnaast zien hoe belangrijk zachte rechtsinstrumenten en -praktijken zijn. Wetgeving is maar een deel van het totale aanbod van slachtofferhulp in de EU-lidstaten en vormt an sich, bij gebrek aan een correcte toepassing, geen garantie voor de rechten van slachtoffers. Er bestaan enkele juridisch niet-bindende instrumenten en beleidsmaatregelen die de wetgeving met succes aanvullen, of, zoals in sommige lidstaten het geval is, zelfs vervangen.

Rechtsbijstand beschikbaar stellen

Hoewel de meeste slachtoffers in de meerderheid van de EU-lidstaten beschikken over rechtsbijstand, laten de bevindingen van het FRA zien dat de bijstand vaak afhankelijk wordt gemaakt van een financiële toetsing (om vast te stellen wie in aanmerking komt voor kosteloze rechtsbijstand) of van rechtmatig verblijf. Ofschoon deze voorwaarden op zich te rechtvaardigen zijn, kunnen zij grote bureaucratische obstakels vormen, met name wanneer er snelle rechtsbijstand nodig is om de slachtofferrechten te waarborgen. Bepaalde wereldwijde normen bevelen ook een beperkter gebruik van de financiële toetsing aan. Zo bepalen de VN-richtsnoeren en -beginselen inzake toegang tot rechtsbijstand in strafrechtstelsels (2012) dat kinderen altijd moeten worden uitgezonderd van een dergelijke toetsing.

Zorgen voor doeltreffende opleidingsstelsels

De oprichting van een doeltreffend opleidingsstelsel voor praktijkbeoefenaren, zoals bepaald bij artikel 25 van de slachtofferrichtlijn, is een doelstelling voor de lange termijn. Uit de bevindingen van het FRA blijkt dat sommige EU-lidstaten de nadruk leggen op de opleiding voor specifieke groepen slachtoffers. Andere lidstaten bieden vrijwillige opleidingen aan voor functionarissen die waarschijnlijk in contact zullen komen met slachtoffers, zoals politiefunctionarissen en gerechtelijk personeel. De EU-lidstaten worden derhalve aangespoord om hun opleidingscapaciteit te vergroten en personen die in het strafrecht werkzaam zijn bewust te maken van de behoeften van specifieke groepen slachtoffers. De lidstaten worden aangemoedigd om waar mogelijk niet-gouvernementele slachtofferhulporganisaties te betrekken.

Informatie verstrekken, onder verwijzing naar hulporganisaties

De tijdige verstrekking van nauwkeurige informatie over de slachtofferrechten waar hoofdstuk 2 van de slachtofferrichtlijn in voorziet, is van groot belang om de slachtoffers aan te moedigen hun rechten uit te oefenen en wijst hen daarnaast op de meest geschikte hulporganisaties. Een gebrek aan informatie vormt niet alleen een ernstig obstakel voor de uitoefening van de rechten van slachtoffers: onderzoek naar de tevredenheid van slachtoffers over hulporganisaties heeft herhaaldelijk uitgewezen dat een gebrek aan informatie de belangrijkste oorzaak is van ontevredenheid over een strafprocedure – een oorzaak die de slachtoffers ontmoedigt om actief deel te nemen². Maatregelen om slachtoffers bewuster te maken van hun rechten zijn derhalve net zo belangrijk als toegang tot de specifieke informatie van een geval. De voorbeelden van goede praktijken die in dit verslag worden aangehaald, laten zien dat nauwe samenwerking tussen bevoegde autoriteiten en hulporganisaties doorverwijzingen kan bevorderen.

De onderrapportage onder slachtoffers aanpakken

Uit de FRA-onderzoeken – waaronder vier grootschalige enquêtes over de victimisatie van minderheden, LGBT's, antisemitisme en geweld tegen vrouwen – blijkt telkens dat veel slachtoffers geen aangifte doen bij de politie. De conclusies van de Raad van 6 december 2013 over de bestrijding van haatcrimineliteit in de Europese Unie en van 5 juni 2014 inzake preventie en bestrijding van alle vormen van geweld tegen vrouwen en meisjes onderstrepen deze bevindingen. De slachtoffers kunnen echter ook andere personen of organisaties benaderen. De FRA-enquête over geweld tegen vrouwen laat zien dat slachtoffers van huiselijk geweld vaker contact opnemen met artsen en zorginstaties dan met andere professionele organisaties of ngo's. Die beroepsbeoefenaren kunnen dan ook een belangrijke rol spelen in het identificeren en verstrekken van eerste steun aan slachtoffers. Uit het bewijs blijkt echter ook dat in de opleiding van artsen en andere klinische beroepsbeoefenaren maar zelden aandacht wordt besteed aan een doeltreffende reactie op huiselijk geweld. Om die reden kunnen initiatieven om gezondheidswerkers op te leiden en te informeren worden beschouwd als veelbelovende praktijken, met name aangezien 87 % van de 42 000 vrouwen die zijn ondervraagd in het kader van de enquête over geweld tegen vrouwen het een goede zaak vindt als artsen doorvragen bij sporen van mishandeling.

NUTTIGE HULPMIDDELEN VOOR SLACHTOFFERS VAN MISDRIJVEN

Europees e-justitieportaal: speciale pagina's voor slachtoffers van misdrijven

Het Europees e-justitieportaal is een elektronische „one-stop-shop” op justitiegebied die het leven van de EU-burgers gemakkelijker moet maken door informatie over de rechtsstelsels te verstrekken en de toegang tot de rechter in de EU via alle 24 officiële EU-talen te verbeteren.

Zie: https://e-justice.europa.eu/content_victims_of_crime-65-nl.do

² Zie bijvoorbeeld: Sims, L. en Myhill, A. (2001), *Policing and the Public: Findings from the 2000 British Crime Survey*. Home Office Research Findings No. 136, Londen, Home Office en Wemmers, J. (1999), „Victim notification and public support for the criminal justice system”, *International Review of Victimology*, vol. 6, nr. 3.

FRA-adviezen

De bij artikel 13 van de slachtofferrichtlijn gegaandeerde rechtsbijstand moet beschikbaar zijn voor slachtoffers die juridisch partij zijn in een strafprocedure, zoals nu het geval is voor verdachten. Bureaucratische obstakels, zoals tijdrovende procedures en financiële toetsing, moeten worden geïdentificeerd en weggenomen. Financiële toetsing is mogelijk niet altijd in overeenstemming met VN-richtsnoeren.

Wets- en rechtshervormingen moeten gericht zijn op een betere inclusie van het slachtoffer in het strafrechtstelsel. Slachtoffers moeten in staat worden gesteld om een grotere rol te spelen in strafprocedures, zoals bepaald in hoofdstuk 3 van de slachtofferrichtlijn. Personen die in het strafrecht werkzaam zijn, kunnen dit proces ondersteunen door slachtoffers in de procedure te begeleiden en hen te helpen de wetgeving te begrijpen en de praktische implicaties daarvan ten volle te onderkennen. Dit proces heeft veel baat bij de opleiding van personen die in het strafrecht werkzaam zijn.

De EU-lidstaten moeten maatregelen nemen om slachtoffers in alle procesfasen toegang te geven tot informatie over hun rechten en de beschikbare hulporganisaties en tot alle relevante informatie over de zaak. De EU-lidstaten moeten met name overwegen een doeltreffend doorverwijzingssysteem op te zetten dat slachtoffers de weg wijst in het stelsel van hulporganisaties.

Om slachtoffers aan te moedigen aangifte te doen van misdrijven en om die aangiftes te vereenvoudigen, moeten de EU-lidstaten ervoor zorgen dat alle autoriteiten en overheidsdiensten die door slachtoffers worden gecontacteerd, waaronder medische zorgverleners, informatie over slachtofferhulporganisaties toegankelijk maken en beschikbaar stellen aan slachtoffers, en dat het personeel van deze organisaties wordt opgeleid om weloverwogen en met inlevingsvermogen met slachtoffers om te gaan.

NUTTIGE HULPMIDDELEN VOOR SLACHTOFFERS VAN MISDRIJVEN

Misdrijven melden via de mobiele telefoon: nuttige apps voor slachtoffers van misdrijven

Guardia civil (GDT), Spanje

Deze app, die is ontwikkeld door de cybermisdaadeenheid van de Spaanse burgerpolitie (Guardia Civil), verleent twee diensten: de gebruikers worden geïnformeerd over actuele fraudegevallen en misdrijven die online worden gepleegd, en daarnaast kunnen burgers anoniem melding doen van mogelijke strafbare feiten. De app toont voorts de locatie van de dichtstbijzijnde bureaus van de Guardia Civil.

Het hulpmiddel is beschikbaar op: <https://market.android.com/details?id=es.guardiacivil.gdt> (Android); <http://itunes.apple.com/es/app/gdt/id441712875?mt=8&ls=1> (iOS)

Federaal districtsparket (Procuraduría General de Justicia del Distrito Federal), Mexico

Via dit hulpmiddel kan anoniem aangifte worden gedaan van misdrijven en van het verlies van nationale identiteitspapieren of paspoorten. Het hulpmiddel biedt daarnaast nuttige strafrechtelijke informatie, zoals de contactgegevens van het parket.

Het hulpmiddel is beschikbaar op: <http://www.pgjdf.gob.mx/index.php/servicios/enlinea/aplicacionpgjcdmx>; <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.tr3sco.pgjdf> (Android); <https://itunes.apple.com/us/app/pgjcdmx/id830812886?ls=1&mt=8> (iOS); <http://appworld.blackberry.com/webstore/content/31955/> (Blackberry)

Slachtofferhulporganisaties in de EU-lidstaten

Bepaalde aspecten van de verlening van slachtofferhulp kunnen worden afgeleid van de artikelen 8 en 9 van de slachtofferrichtlijn. Deze beginselen zijn de maatstaf, of ten minste referentiepunten, bij het opzetten van slachtofferhulporganisaties of bij het beoordelen van de bestaande organisaties in een lidstaat³. Op dit moment bestaan er grote verschillen in de omvang en de dienstverleningscapaciteit van de slachtofferhulporganisaties in de lidstaten.

Ten aanzien van de oprichting of ontwikkeling van een stelsel van slachtofferhulporganisaties bepaalt artikel 8 van de slachtofferrichtlijn dat de lidstaten uit meerdere organisatiemodellen kunnen kiezen. Slachtofferhulporganisaties kunnen openbare of niet-gouvernementele organisaties (ngo's) zijn en op professionele of vrijwillige basis worden georganiseerd, en er kunnen gespecialiseerde hulporganisaties worden opgericht naast of als onderdeel van algemene slachtofferhulporganisaties. De modellen van de lidstaten verschillen wat betreft de overheidsinstantie die toezicht moet houden op de hulporganisaties, de financieringsmethoden, de geografische spreiding van de organisaties en de mate waarin de organisaties afhankelijk zijn van vrijwilligers in plaats van vaste medewerkers.

De keuze van een overheid om de capaciteitsopbouw van het maatschappelijk middenveld te ondersteunen door ofwel een publieke organisatie op te richten, ofwel particuliere initiatieven te bevorderen, is niet slechts organisatorisch en technisch van aard. Er kleven ook politieke aspecten aan, zoals de maatschappelijke waarde van een laag van maatschappelijke organisaties die burgers betrekken bij onderwerpen van openbaar belang. Uiteindelijk hangt dit vraagstuk samen met een fundamentele opvatting over de inrichting van een democratische samenleving, namelijk met de vraag of de samenleving een publieke ruimte omvat die voor een deel in handen blijft van maatschappelijke organisaties die wel worden ondersteund en gemonitord door de overheid, maar niet gecontroleerd. Vergelijkbare overwegingen spelen ook een rol bij het betrekken van vrijwilligers bij slachtofferhulporganisaties.

³ Het HvJ-EU is de enige instantie die het EU-recht met gezag mag interpreteren en bijgevolg mag besluiten of artikel 8 van de slachtofferrichtlijn moet worden uitgelegd als een resultaatverbintenis of als een middelenverbintenis. In het laatste geval moeten de regeringen, met inachtneming van de nodige zorgvuldigheid, alle maatregelen nemen waarover zij in de gegeven omstandigheden redelijkerwijs beschikken om op termijn geleidelijk een uitgebreid stelsel van slachtofferhulporganisaties tot stand te brengen.

Ongeacht het gekozen model moeten de overheden bepaalde functies waarborgen, waaronder de coördinatie van de bestaande organisaties, het stimuleren van de oprichting van ontbrekende organisaties, de vaststelling van normen voor de verlening van slachtofferhulp en het nemen van besluiten over de financiering van hulporganisaties.

Enige organisatorische partijdigheid van een slachtofferhulporganisatie moet zichtbaar en geloofwaardig zijn. Reclasseringsorganisaties lijken daardoor weinig geschikt te zijn om slachtofferhulp te verlenen, ook wanneer er strikt gescheiden onderafdelingen zijn opgericht. Ten aanzien van het personeel zou dan nog steeds het sterke vermoeden bestaan dat het handelt in het algemene belang van de organisatie. Dit kan schadelijk zijn voor het vertrouwen van slachtoffers en daders in de vastberadenheid van werknemers om bij tijd en wijle alleen aandacht te hebben voor hun belang. Er zijn vergelijkbare argumenten om slachtofferhulporganisaties te scheiden van organisaties die bemiddelen tussen slachtoffers en daders.

Ondanks de verschillen wijzen de FRA-bevindingen op een aantal opkomende thema's. In de meerderheid van de EU-lidstaten is de verantwoordelijkheid voor hulporganisaties over verschillende ministeries verdeeld. Bovendien zijn de meeste lidstaten voor de verlening van algemene slachtofferhulp afhankelijk van samenwerking tussen publieke en particuliere organisaties. De algemene hulporganisaties zijn vaak sterk regionaal gespreid, ongeacht de omvang van de lidstaat of het publieke of particuliere karakter van de belangrijkste dienstverlener. In de meeste lidstaten zijn meer vrijwilligers dan vaste werknemers actief. Hun taken en opleiding verschillen niet alleen op basis van de aard van de dienstverlener, maar ook op basis van de historische ontwikkeling van het vrijwilligerswerk in het betreffende land.

Aangezien de lidstaten bij de vaststelling, uitbreiding of versterking van hun stelsel van slachtofferhulporganisaties wellicht rekening willen houden met de ervaringen van andere lidstaten, moet de overdraagbaarheid van modellen en oplossingen tussen lidstaten zorgvuldig worden onderzocht. Er moet worden gekeken naar verschillende aspecten, zoals culturele verschillen met betrekking tot tradities op het gebied van particuliere initiatieven en de betrokkenheid bij kwesties van gemeenschappelijk belang, of de bereidheid van burgers om deel te nemen aan vrijwilligerswerk.

De organisatorische diversiteit laat zien dat niet eenduidig kan worden vastgesteld welke oplossingen de voorkeur verdienen. Vaak zijn er sterke argumenten die in verschillende richtingen wijzen.

Belangrijkste typen slachtofferhulp

De algemene slachtofferhulporganisaties in de EU-lidstaten kunnen in drie hoofdmodellen worden onderverdeeld. Er wordt onderscheid gemaakt op basis van het (niet-)gouvernementele karakter en de financieringsbronnen van de belangrijkste algemene hulporganisatie. Onderstaande tabel laat zien welk type het meest voorkomt in de afzonderlijke lidstaten.

	1. Ten minste één nationale algemene organisatie – de belangrijkste organisatie wordt door de overheid beheerd en gefinancierd	2. Ten minste één nationale algemene organisatie – de belangrijkste organisatie is een ngo die sterk afhankelijk is van overheidsfinanciering	3. Ten minste één nationale algemene organisatie – de belangrijkste organisatie is een ngo die niet sterk afhankelijk is van overheidsfinanciering
AT			✓
BE	✓		
BG			
CY			
CZ	✓		
DE			✓
DK		✓	
EE	✓		
EL			
ES	✓		
FI		✓	
FR		✓	
HR	✓		
HU	✓		
IE		✓	
IT			
LT			
LU	✓		
LV			
MT		✓	
NL		✓	
PL		✓	
PT		✓	
RO			
SE		✓	
SI			
SK			✓
UK		✓	
Total	7	10	3

Opmerking: De tabel laat zien welke EU-lidstaten over ten minste één nationale algemene slachtofferhulporganisatie beschikken. Uit het onderzoek blijkt dat er geen algemene slachtofferhulporganisaties (oftewel organisaties die op alle slachtoffers zijn gericht, en niet op een bepaalde categorie van slachtoffers) zijn in Bulgarije, Cyprus, Griekenland, Italië, Litouwen, Letland, Roemenië en Slovenië. Een oranje schaduw betekent dat er geen algemene slachtofferhulporganisatie is.

Bron: FRA (2014); zie ook: <http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/comparative-data/victims-support-services/models>

De belangrijke rol van ngo's en belangenbehartiging voor slachtoffers van misdrijven

In een groot aantal lidstaten worden de belangen van slachtoffers van misdrijven in publieke en wetgevingsdebatten doeltreffend behartigd door particuliere hulporganisaties. Sommige hulporganisaties

spelen een belangrijke rol als openbaar pleitbezorger, onder meer bij overheidsinstanties. Ngo's kunnen de zorgen van de slachtoffers zo authentiek verwoorden omdat zij hen dagelijks ondersteunen. Veel werknemers zijn zelfs als vrijwilliger actief. In sommige lidstaten verlenen particuliere organisaties die organisatorisch en financieel onafhankelijk zijn van de overheid algemene slachtofferhulp. Zij bepleiten de belangen van slachtoffers voortdurend

in het openbaar. Daarom zijn er aanwijzingen dat krachtige en tot op zekere hoogte onafhankelijke ngo's enige betekenis hebben voor de bevordering van de rechten van slachtoffers.

Alle slachtoffers toegang bieden tot algemene slachtofferhulp

De meeste lidstaten beschikken over algemene slachtofferhulporganisaties en alle lidstaten beschikken over hulporganisaties die ten minste bepaalde groepen slachtoffers helpen. Acht lidstaten moeten evenwel nog de algemene slachtofferhulporganisatie oprichten die artikel 8 van de richtlijn verplicht stelt. Artikel 8, lid 5, bepaalt bovendien dat de verlening van slachtofferhulp niet afhankelijk is van de vraag of een slachtoffer aangifte doet. Hulporganisaties moeten transparant en objectief worden gefinancierd, waarbij eenieder toegang moet hebben tot slachtofferhulporganisaties.

Uitgebreide en vertrouwelijke dienstverlening

Om doeltreffende slachtofferhulp te kunnen verlenen moeten de organisaties erop berekend zijn dat zij een vertrouwensband kunnen opbouwen met slachtoffers. Dat kan bijvoorbeeld worden gedaan door de slachtoffers niet over te dragen tussen organisaties en hulpverleners (hoewel doorverwijzing naar een specialist soms nodig kan zijn). Voorts moeten de taken van hulporganisaties uitsluitend gericht te zijn op de hulpverlening aan slachtoffers. Wanneer slachtofferhulp wordt vermengd met bemiddelings- en reclaseringsdiensten, zoals in sommige EU-lidstaten het geval is, zou bijvoorbeeld onvoldoende vertrouwen worden gecreëerd in de hulpverleningsdoelstelling. De FRA-bevindingen laten ook zien dat een aantal EU-lidstaten het recht van slachtoffers om tijdens rechtszaken te worden vergezeld door hulpverleners, niet garandeert.

De inzet van vrijwilligers

FRA-onderzoek laat een toenemende afhankelijkheid van vrijwilligers zien, die deels verband houdt met economische problemen en deels met de toename van het vrijwilligerswerk in een aantal EU-lidstaten met een minder sterke vrijwilligerstraditie. Hoewel in de bevindingen van het FRA wordt benadrukt dat er in algemene zin een evenwicht moet worden gevonden tussen het aantal vrijwilligers en het aantal betaalde werknemers van slachtofferhulporganisaties, laten de gegevens van het FRA zien dat de slachtofferhulp in de overgrote meerderheid van de lidstaten in zekere mate afhankelijk is van vrijwilligers. In landen met een lange traditie van vrijwilligerswerk wordt over het algemeen meer algemene slachtofferhulp verleend.

De rol van koepelorganisaties op EU-niveau

Een groot aantal organisaties pleit op EU-niveau voor de rechten van slachtoffers van misdrijven in het algemeen of voor de rechten van specifieke groepen slachtoffers – zoals vrouwelijke geweldsslachtoffers. Deze organisaties dragen aanzienlijk bij aan de verwezenlijking van de grondrechten van de EU-ingezetenen. Het is van belang dat de diversiteit van de organisaties op EU-niveau een afspiegeling vormt van de verschillende manieren waarop de rechten van slachtoffers en de verlening van slachtofferhulp worden benaderd in en tussen de lidstaten.

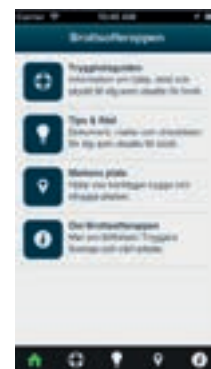
NUTTIGE HULPMIDDELEN VOOR SLACHTOFFERS VAN MISDRIJVEN

Ondersteuning van slachtoffers van misdrijven via apps

De Zweedse app *Brottsofferappen* informeert slachtoffers van misdrijven. Het hulpmiddel bepaalt op basis van de locatie van de gebruiker en het type misdrijf de locatie van het dichtstbijzijnde politiebureau en de dichtstbijzijnde hulporganisaties. Daarnaast bevat de app een controlelijst voor het doen van aangifte en het vorderen van een schadevergoeding.

De basisgedachte achter de app is dat deze alleen gerichte en relevante informatie verstrekt – informatie die is toegesneden op het misdrijf en de locatie. Er is informatie verzameld bij alle relevante autoriteiten en organisaties. Updates moeten worden aangevraagd. De ontwikkeling van de app heeft ongeveer 10 000 EUR gekost. Dat bedrag dekte de technische aspecten en de gegevensverzameling. De ontwikkeling nam vier weken in beslag. Er zullen extra functies worden toegevoegd, waaronder controlelijsten en een waarschuwingfunctie waarmee de locatie van de gebruiker kan worden verzonden naar geselecteerde personen. Voor de ontwikkeling van het hulpmiddel maakte de organisatie voornamelijk gebruik van de uitgebreide ervaring van de eigen werknemers die zich bezighouden met slachtoffers van misdrijven.

Bron: <http://brottsofferappen.org/>

FRA-adviezen

De EU-lidstaten die nog geen algemene hulporganisaties hebben opgericht worden aangespoord dringende maatregelen te nemen om aan artikel 8 van de slachtofferrichtlijn te voldoen. Alle slachtoffers van misdrijven moeten kosteloos toegang hebben tot hulporganisaties. Die toegang mag niet afhankelijk zijn van de vraag of een slachtoffer bij de politie aangifte doet van het strafbare feit.

De lidstaten moeten ervoor zorgen dat de slachtofferhulp wordt gecoördineerd en dat – op grond van artikel 4, lid 1, en artikel 8, lid 2, van de slachtofferrichtlijn – slachtoffers doeltreffend worden doorverwezen, met name wanneer zij specifieke beschermingsbehoeften hebben en onder verschillende ministeries en/of hulporganisaties vallen.

Slachtofferhulp moet zodanig worden georganiseerd dat de slachtoffers zo veel mogelijk kunnen profiteren van een vertrouwensrelatie. Hulporganisaties moeten voorkomen dat het slachtoffer onnodig wordt overgedragen aan een andere hulporganisatie. In dit verband is het belangrijk dat het slachtoffer zich voor, tijdens en na rechtszaken mag laten vergezellen door dezelfde persoon, zoals bepaald bij artikel 20, onder c), van de slachtofferrichtlijn.

Hulporganisaties moeten in de omstandigheden verkeren waarin zij strikt vertrouwelijk en in het belang van het slachtoffer kunnen handelen en waarin ook kan worden verondersteld dat zij zo handelen. Om dit te bewerkstelligen moeten organisaties die slachtofferhulp verlenen niet ook belast worden met bemiddelings- of reclasseringsdiensten.

Het FRA erkent hoe belangrijk het is om burgers aan te moedigen een rol te spelen bij de uitvoering van publieke taken en beveelt aan om op lidstaatsniveau initiatieven te ontplooien ter bevordering van vrijwilligerswerk, met name in lidstaten waar vrijwilligerswerk een vrij nieuw concept is. Er moet aandacht worden geschonken aan de verhouding tussen het aantal betaalde werknemers en het aantal vrijwilligers. Met name moeten organisaties die afhankelijk zijn van vrijwilligers ervoor zorgen dat de vaste medewerkers de vrijwilligers begeleiden en toezien op de kwaliteit van hun werk. De werkzaamheden die door betaalde werknemers of vrijwilligers van slachtofferhulporganisaties worden verricht, moeten voldoen aan de kwaliteitsnormen en moeten aansluiten op de professionele achtergrond van de hulpverlener of adviseur.

De EU moet de wisselwerking met en de ondersteuning van op Europees niveau actieve slachtofferhulporganisaties voortzetten, en moet gebruikmaken van hun expertise en vermogen om de beste praktijken en kennis van hun leden te bundelen. Die expertise omvat de verlening van verdere bijstand met het oog op de toenemende behoefte aan grensoverschrijdende slachtofferhulp. De algemene organisaties op EU- en lidstaatsniveau moeten samenwerken met gespecialiseerde organisaties en hun rijke ervaringen benutten, in het bijzonder de ervaringen van organisaties die vrouwelijke geweldsslachtoffers helpen.

Hulp voor specifieke groepen slachtoffers

De slachtofferrichtlijn bepaalt dat de lidstaten rekening moeten houden met de behoeften van specifieke groepen slachtoffers. Eerst moeten de specifieke behoeften worden vastgesteld via een individuele beoordeling, waarna in die behoeften moet worden voorzien via de oprichting van gespecialiseerde hulporganisaties of via de verlening van gespecialiseerde hulp in het kader van een algemene hulporganisatie die specifieke groepen slachtoffers gericht ondersteunt.

Het FRA heeft beperkt onderzoek gedaan naar gespecialiseerde slachtofferhulp (zoals hulp voor slachtoffers van huiselijk geweld, mensenhandel en haatmisdrijven), dat wordt onderbouwd door uitgebreid FRA-onderzoek naar verschillende kwetsbare

slachtoffergroepen. De bevindingen laten zien dat slachtoffers die binnen een van deze groepen vallen, op specifieke problemen kunnen stuiten bij de toegang tot de rechter. De bevindingen worden ondersteund door aanvullend parallel onderzoek van het FRA naar uiteenlopende onderwerpen met betrekking tot slachtoffers van misdrijven, met inbegrip van studies naar specifieke categorieën slachtoffers, zoals migranten, slachtoffers van haatmisdrijven, vrouwelijke geweldsslachtoffers en kindslachtoffers.

Uit FRA-onderzoek blijkt dat slachtoffers tegen verschillende problemen aanlopen, zoals kwetsbaarheid voor secundaire of herhaalde victimisatie, intimidatie en vergelding, vooroordelen bij de politie of bij medewerkers van hulporganisaties, en in verband daarmee tegenzin om aangifte te doen van het misdrijf.

NUTTIGE HULPMIDDELEN VOOR SLACHTOFFERS VAN MISDRIJVEN

Ondersteuning van vrouwen tegen geweld

Deze app, „Clique180” genaamd, vertelt vrouwen wat zij moeten doen wanneer zij slachtoffer worden van geweld. De app, die tijdens het WK voetbal in Brazilië (2014) werd geïntroduceerd, biedt door de gebruikers gegenereerde informatie over veilige en onveilige gebieden en geeft uitleg over geweld tegen vrouwen. De voor zichzelf sprekende en gebruiksvriendelijke interface bevat links naar hulporganisaties en naar de federale Braziliaanse wetgeving inzake geweld tegen vrouwen. De app is daarnaast uitgerust met een knop die een rechtstreekse telefoonverbinding met het meldpunt van een hulporganisatie tot stand brengt.

Beschikbaar op: <http://clique180.org.br/download>

Uit dit project blijkt dat er in alle lidstaten ten minste voor bepaalde specifieke groepen slachtoffers gespecialiseerde hulp beschikbaar is. In dit verband zijn enkele veelbelovende praktijken het vermelden waard. De aard en omvang van de gespecialiseerde hulp verschilt echter sterk per lidstaat (en hangt onder meer af van de groep die het betreft). Er is veel ruimte voor verbetering.

EU-wetgeving: Maatregel E van de routekaart van Boedapest

Maatregel E van de routekaart van Boedapest gaat in op de specifieke behoeften van bepaalde groepen slachtoffers. De Raad brengt in herinnering dat bepaalde slachtoffers specifieke behoeften hebben in verband met de aard of de omstandigheden van het misdrijf en de maatschappelijke, lichamelijke en psychische gevolgen die zij ervan ondervinden. De routekaart noemt onder andere slachtoffers van mensenhandel en kindslachtoffers van seksuele uitbuiting.

Zie: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011G0628\(01\)&qid=1402495822750&from=NL](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011G0628(01)&qid=1402495822750&from=NL)

De verrichting van individuele beoordelingen ter onderkenning van specifieke beschermingsbehoeften

Artikel 22 van de richtlijn bepaalt dat de EU-lidstaten het slachtoffer aan een individuele beoordeling onderwerpen om eventuele specifieke beschermingsbehoeften te onderkennen. Die behoeften kunnen betrekking hebben op slachtoffers die aanzienlijke schade hebben geleden als gevolg van de ernst van het strafbare feit, slachtoffers van strafbare feiten die zijn ingegeven door vooroordelen of discriminatie, of slachtoffers wier relatie met en afhankelijkheid van de dader hen bijzonder kwetsbaar maken. Uit de FRA-bevindingen blijkt dat de politie slachtoffers vaak doorverwijst naar algemene slachtofferhulporganisaties, die daarna verder moeten beoordelen of het slachtoffer gespecialiseerde hulp nodig heeft.

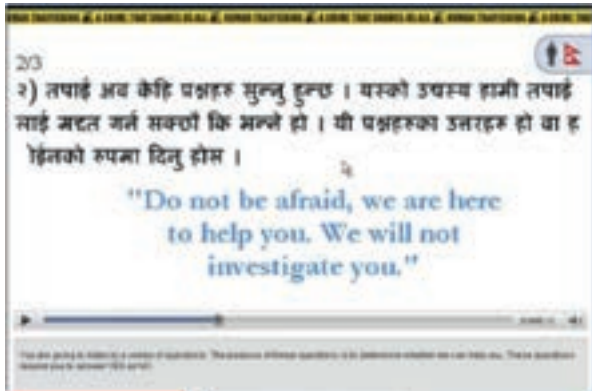
Erkenning van de belangrijke rol die hulporganisaties spelen voor slachtoffers met specifieke behoeften in de EU-lidstaten

Ongeacht of een hulporganisatie is geïntegreerd in een grotere algemene organisatie of zelfstandig opereert, bepaalt de slachtofferrichtlijn dat hulporganisaties in hun benadering rekening moeten houden met de specifieke behoeften van slachtoffers, de ernst van de als gevolg van het strafbare feit geleden schade en de relatie tussen slachtoffers, daders en hun ruimere sociale omgeving. Ze moeten onder meer rekening houden met de specifieke behoeften van kinderen. Afzonderlijke hulporganisaties die gericht zijn op slachtoffers met specifieke behoeften kunnen bij uitstek geschikt zijn om de rechten van bepaalde groepen te bevorderen. Zo zullen slachtoffers van haatmisdrijven wellicht eerder vertrouwen hebben in en een beroep doen op de expertise van kleine, zeer gespecialiseerde belangenorganisaties.

NUTTIGE HULPMIDDELEN VOOR SLACHTOFFERS VAN MISDRIJVEN

Levensondersteunende berichten voor slachtoffers van mensenhandel

De Victim Translation Assistance Tool helpt wetshandhavers en verleners van slachtofferhulp – die vaak het eerste contactpunt zijn voor slachtoffers van mensenhandel die de taal van het land waar zij zich bevinden niet machtig zijn – basale hulp te verlenen aan slachtoffers van mensenhandel, en wel aan de hand van audioberichten.

Er zijn 35 basisvragen en -boodschappen opgenomen en in 40 talen vertaald. Een aantal vragen is specifiek op kinderen gericht.

Het hulpmiddel is ontwikkeld door UN.GIFT/UNODC, de Australische criminele inlichtingendienst en de Oostenrijkse ngo LEFOE-IBF. Overlevers van mensenhandel hebben geholpen bij de opstelling van de berichten en mensenhandelexperts die gespecialiseerd zijn in de behoeften van slachtoffers hebben ondersteuning geboden.

Dit hulpmiddel kan via de volgende link worden gedownload: www.ungift.org/knowledgehub/en/tools/vita.html

FRA-adviezen

De EU-lidstaten moeten ervoor zorgen dat het eerste contactpunt van het slachtoffer een individuele beoordeling verricht. Doorgaans is dat de politie of een slachtofferhulporganisatie. Slachtoffers moeten tijdig worden doorverwezen naar gespecialiseerde slachtofferhulporganisaties die hun de nodige hulp en ondersteuning kunnen bieden. De EU-lidstaten moeten kindslachtoffers altijd behandelen als slachtoffers met specifieke beschermingsbehoeften, rekening houdend met hun leeftijd, ontwikkelingsniveau, begripsniveau en eventuele communicatieproblemen, en overeenkomstig artikel 22, lid 4, van de slachtofferrichtlijn.

Hoewel wordt erkend dat gespecialiseerde organisaties afzonderlijk kunnen worden opgericht als aanvulling op algemene hulporganisaties, of in een algemene hulporganisatie kunnen worden geïntegreerd, moeten de lidstaten ervoor zorgen dat er hulporganisaties bestaan die slachtoffers met specifieke behoeften gericht helpen, onder meer aan de hand van traumazorg en counseling. Het betreft daarbij kindslachtoffers, slachtoffers van seksueel geweld en ander gendergerelateerd geweld, slachtoffers met een handicap, slachtoffers die ongedocumenteerde migranten zijn en slachtoffers van geweld in hechte relaties, waaronder traumazorg en counseling. Overeenkomstig de slachtofferrichtlijn moeten deze organisaties ten minste zorgen voor de ontwikkeling en voorziening van passende tussentijdse opvang voor slachtoffers die wegens een dreigend risico van herhaalde victimisatie, van intimidatie en van vergelding een veilige schuilplaats nodig hebben.

Daarnaast moeten de EU-lidstaten bij de uitvoering van de slachtofferrichtlijn bijzondere aandacht schenken aan de beschermingsbehoeften van slachtoffers van een misdrijf dat is ingegeven door discriminatie.

Prestatienormen en -indicatoren

De slachtofferrichtlijn gaat niet uitdrukkelijk in op kwaliteit en prestatie. Doeltreffende, efficiënte slachtofferhulp vereist echter dat kwaliteitsnormen centraal staan bij de opzet, de verbetering en de verdere levering van die hulp. Indicatoren vormen een integrerend onderdeel van kwaliteitsnormen. Aan de hand van de gevestigde methode om de indicatoren te clusteren onder de kopjes structuur, proces en uitkomst, kunnen alle nodige handelingen – van de acceptatie en de bedoelingen tot de inspanningen en de praktijkresultaten – worden beoordeeld. Hierdoor zal het makkelijker worden om de voortgang te meten en vergelijkingen te trekken tussen systemen, hetgeen nodig is om grondig te beoordelen welke praktijken feitelijk werken.

In het volledige verslag wordt binnen dit methodologische kader een reeks indicatoren voorgesteld op basis van bestaande normen voor de verlening van slachtofferhulp. Een meer geavanceerde en verfijnde versie van deze indicatoren – die door de belanghebbenden, waaronder slachtofferhulporganisaties, moet worden bekrachtigd – zou een nuttige eerste stap zijn voor een systematische follow-up en beoordeling van de praktijken. De indicatoren moeten worden gekoppeld aan maatstaven voor het vereiste „nalevingsniveau“. Ook moet er een systeem van gegevensverzameling worden uitgedacht dat alle indicatoren in aanmerking neemt. In dit verband moet artikel 28 van de slachtofferrichtlijn in herinnering worden gebracht, waarin wordt bepaald dat de lidstaten uiterlijk in november 2017 en vervolgens om de drie jaar de beschikbare data meedelen waaruit blijkt hoe slachtoffers toegang hebben gehad tot de in deze richtlijn opgenomen rechten.

Vaststelling van normen inzake kwaliteitscontroles die de onafhankelijkheid van het maatschappelijk middenveld eerbiedigen

Overweging 63 van de slachtofferrichtlijn benadrukt het volgende: „Om aangifte van strafbare feiten aan te moedigen en te vergemakkelijken en slachtoffers in staat te stellen de cyclus van herhaalde victimisatie te doorbreken, is het noodzakelijk dat de slachtoffers beschikken over betrouwbare ondersteunende organisaties en dat de bevoegde autoriteiten bereid zijn op een respectvolle, tactvolle, professionele en niet-discriminerende manier te reageren op de aangiften van slachtoffers.“ Om te beoordelen of een lidstaat aan deze criteria voldoet, moeten er, ook op grensoverschrijdend niveau, heldere en consistente mechanismen voor kwaliteitscontrole worden vastgesteld.

Maatstaven voor kwaliteitsnormen

Kwaliteitsnormen voor slachtofferhulporganisaties zijn gebaat bij heldere indicatoren en maatstaven. Het FRA-onderzoek had betrekking op formeel vastgestelde kernprestatie-indicatoren inzake de kwaliteit van de dienstverlening van de algemene slachtofferhulporganisaties van de EU-lidstaten. Zulke indicatoren dragen, over langere tijd gemeten, bij tot de beoordeling van de uitvoering en de effecten van de slachtofferrichtlijn voor slachtoffers en voor het genot van hun rechten in de praktijk.

FRA-adviezen

Het FRA benadrukt de verantwoordelijkheid van de lidstaten om een uitgebreid netwerk van slachtofferhulporganisaties te ontwikkelen en hun prestaties te monitoren, waarbij ze moeten voldoen aan bepaalde normen en de onafhankelijkheid van het maatschappelijk middenveld moeten eerbiedigen.

De analyse van het FRA wijst op goede voorbeelden van criteria en/of lidmaatschapsvoorwaarden die zijn ontwikkeld door koepelorganisaties op EU-niveau die algemene slachtofferhulp bundelen, coördineren en bevorderen of specifieke groepen slachtoffers helpen. Deze criteria omvatten bijvoorbeeld: de scheiding tussen slachtofferhulp en reclasseringsdiensten, de onafhankelijkheid van politieke activiteiten, de vertrouwelijkheid van de gebruikers (slachtoffers) en openheid omtrent de financieringsbronnen. Deze normen kunnen het uitgangspunt vormen voor onderzoek naar aanvullende criteria die in voorkomend geval op nationaal, regionaal en EU-niveau kunnen worden ontwikkeld.

Voor het opzetten van een controlesysteem voor de kwaliteit van de slachtofferhulporganisaties kan inspiratie worden gehaald uit het systeem van collegiale toetsing dat wereldwijd wordt gebruikt door nationale mensenrechteninstanties (een systeem van zelfaccreditatie in het kader van de beginselen van Parijs).

Hiertoe kunnen de lidstaten, rekening houdend met deze voorbeelden, overwegen om een accrediteringsstelsel voor slachtofferhulporganisaties in het leven te roepen.

Het FRA benadrukt hoe belangrijk het is om algemeen aanvaarde organisatie- en prestatie-indicatoren te definiëren voor de verlening van slachtofferhulp. Uit de bevindingen van het FRA blijkt dat algemene hulporganisaties in minder dan de helft van de lidstaten dergelijke normen hebben vastgesteld.

Artikel 28 van de slachtofferrichtlijn verplicht de lidstaten ertoe per november 2017 (twee jaar na de omzettingstermijn) en vervolgens om de drie jaar de beschikbare data mee te delen aan de Commissie waaruit blijkt hoe slachtoffers toegang hebben gehad tot de in deze richtlijn opgenomen rechten. Deze gegevens moeten rekening houden met indicatoren op het gebied van slachtofferhulp en slachtofferrechten, met inbegrip van prestatie-indicatoren inzake de kwaliteit van de dienstverlening van algemene slachtofferhulporganisaties. De indicatoren met betrekking tot de kwaliteit van de dienstverlening moeten rechtstreeks worden verzameld bij de slachtoffers die de diensten gebruiken.

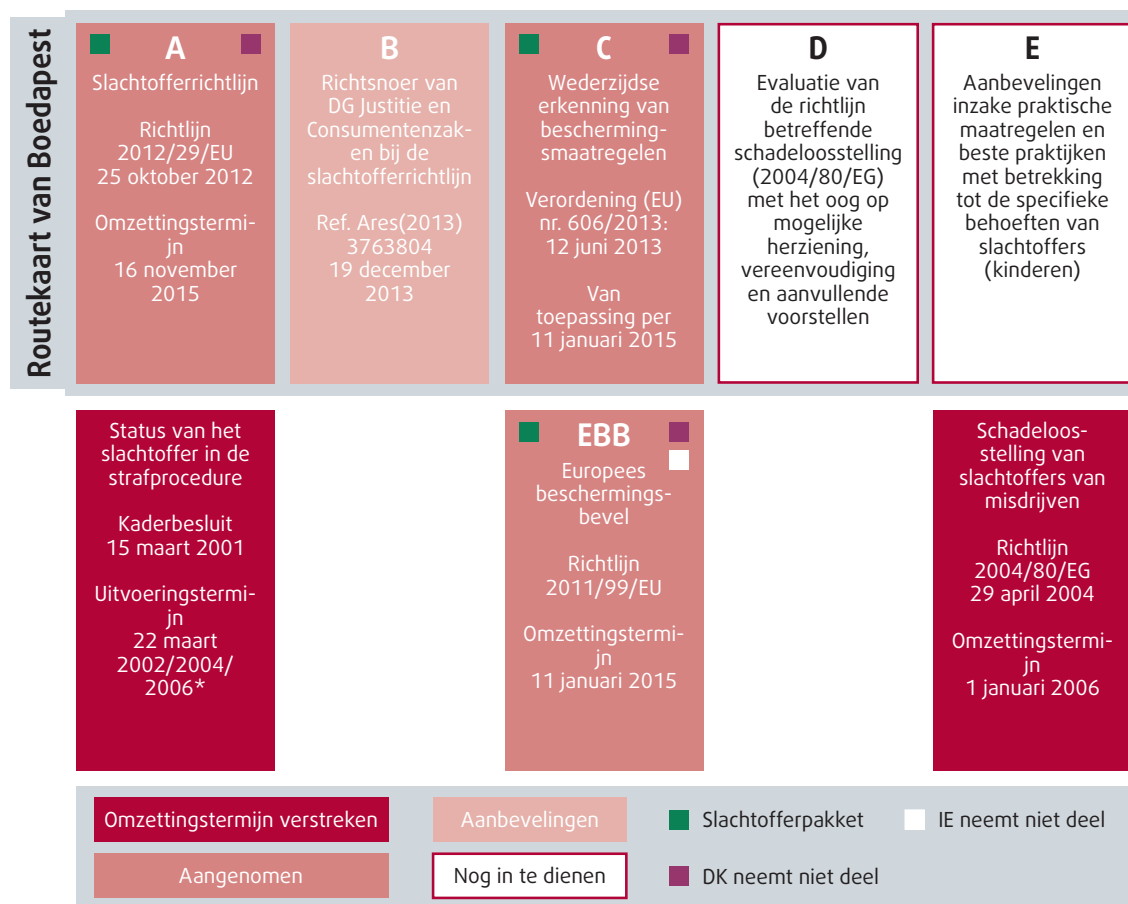
Al naargelang het geval moeten de slachtofferhulporganisaties en/of overheden van de EU-lidstaten overwegen om gedeelde indicatoren te ontwikkelen op het gebied van slachtofferhulp en, in bredere zin, op het gebied van slachtofferrechten. De gegevens voor die indicatoren kunnen voor een deel worden gehaald uit de gegevensverzameling waar artikel 28 van de slachtofferrichtlijn in voorziet.

De slachtofferrichtlijn

De slachtofferrichtlijn is momenteel het belangrijkste Europese rechtsinstrument op het gebied van de rechten van slachtoffers. De richtlijn is de belangrijkste pijler van het slachtofferpakket, een reeks wetgevingsvoorstellen van de Commissie om de nationale en Europese maatregelen inzake slachtofferrechten te versterken en te verbeteren. Met het pakket wordt gehoor gegeven aan het verzoek van de Europese Raad om een geïntegreerd en gecoördineerd slachtofferbeleid, zoals opgenomen in het Stockholmprogramma en de routekaart van Boedapest, die specifiek gericht zijn op versterking van de rechten en van de bescherming van slachtoffers. De EU-lidstaten moeten de slachtofferrichtlijn uiterlijk op 16 november 2015 hebben omgezet in nationaal recht. Denemarken neemt niet deel: daar blijft na het verstrijken van de omzettingstermijn het kaderbesluit van kracht.

Afbeelding: EU-instrumenten met betrekking tot slachtoffers van misdrijven, in het bijzonder hulporganisaties

Opmerking: De onderverdeling A t/m E volgt die van de routekaart.

* Na de omzettingstermijn van de slachtofferrichtlijn ook van toepassing in DK.

Bron: FRA, 2014

De slachtofferrichtlijn zet een aantal doelstellingen uiteen om de beschikbaarheid van doeltreffende en toegankelijke slachtofferhulporganisaties in de EU-lidstaten te waarborgen. De richtlijn stelt nieuwe rechten vast voor slachtoffers van misdrijven en wijzigt facultatieve bepalingen in verplichtingen, waardoor potentiële voordelen voor slachtoffers worden omgezet in rechten. Bovendien geeft de richtlijn de slachtofferhulporganisaties een vooraanstaande positie in het stelsel en erkent zij de centrale rol die deze organisaties spelen in de verwezenlijking van de rechten van slachtoffers. Door minimumnormen vast te stellen voor de activiteiten van deze organisaties en de lidstaten te verplichten ervoor te zorgen dat er organisaties beschikbaar zijn, kan de richtlijn de slachtofferhulp in de EU hervormen op een manier die ten goede komt aan de slachtoffers.

De richtlijn is evenwel geen instrument voor de harmonisering van de uiteenlopende opvattingen over de rol van het slachtoffer in de strafrechtstelsels van de EU-lidstaten, en derhalve ook niet voor de harmonisering van de slachtofferhulporganisaties. Ofschoon de richtlijn de lat zonder twijfel hoger legt dan het kaderbesluit, leidt de noodzaak om tegemoet te komen aan de structurele verschillen onvermijdelijk tot verschillen in de kwaliteit van de slachtofferhulporganisaties, en bijgevolg mogelijk ook tot een ongelijkwaardig genot van de slachtofferrechten.

Voorbeelden van hogere normen zoals vastgesteld bij de slachtofferrichtlijn

Informatieverstrekking en hulpverlening

- Nieuw is de nadruk op het recht te begrijpen en te worden begrepen, in die zin dat alle communicatie met slachtoffers moet verlopen op een manier die zij begrijpen (artikel 3).
- Artikel 4 van de richtlijn gaat verder dan de rechten die bij het kaderbesluit worden verleend op het gebied van informatieverstrekking bij het eerste contact met een bevoegde autoriteit. Slachtoffers worden niet langer louter geïnformeerd over het type diensten of organisaties waar zij gebruik van kunnen maken. Uit hoofde van artikel 8, lid 2, moeten zij namelijk in het beginstadium rechtstreeks worden doorverwezen naar de juiste slachtofferhulporganisaties. Hun moet met andere woorden worden gevraagd of zij in contact willen worden gebracht met een hulporganisatie.
- De richtlijn bepaalt uitdrukkelijk dat de toegang tot slachtofferhulporganisaties niet afhankelijk is van de vraag of een slachtoffer aangifte doet en een aanklacht indient, ofschoon men in het algemeen vindt dat de bevoegde autoriteiten moeten bevorderen dat slachtoffers aangifte doen (zie overweging 63 van de richtlijn).
- De richtlijn bepaalt welke informatie over de zaak aan het slachtoffer moet worden verstrekt. Deze informatie heeft onder meer betrekking op de aard van het aan de dader ten laste gelegde, het tijdstip en de plaats van de terechtzitting, beslissingen om het onderzoek te beëindigen of de dader niet te vervolgen, en de eindbeslissing. Ook de redenen voor die beslissingen moeten aan het slachtoffer worden meegedeeld.
- De richtlijn maakt onderscheid tussen algemene en gespecialiseerde slachtofferhulporganisaties (artikel 8) en bepaalt welke hulp de lidstaten ten minste moeten verstrekken (artikel 9). Vanuit het oogpunt van slachtofferhulp is de vaststelling van minimumnormen van fundamenteel belang. Het kaderbesluit verplichtte de lidstaten om „het handelen van [...] organisaties voor slachtofferhulp” te stimuleren met betrekking tot informatie aan het slachtoffer, begeleiding van het slachtoffer en de verlening van bijstand aan het slachtoffer. Nu moeten slachtofferhulporganisaties voortaan duidelijk gedefinieerde hulp verlenen die relevant is voor de rechten van het slachtoffer, waaronder: advies inzake toegang tot nationale stelsels voor schadevergoeding en inzake andere financiële en praktische kwesties naar aanleiding van het strafbare feit, en emotionele en psychologische ondersteuning. Ook moeten ze adviseren over het risico en het voorkomen van secundaire en herhaalde victimisatie, van intimidatie en van vergelding.

De toewijzing van toereikende middelen

- Bepaalde nieuwe verplichtingen, en de niet-verplichte bepalingen van het kaderbesluit die op grond van de slachtofferrichtlijn een verplicht karakter krijgen, nopen ertoe dat de lidstaten verder investeren in personeel, apparatuur en faciliteiten. Zo moeten ten minste nieuwe gerechtsgebouwen afzonderlijke wachtruimten voor slachtoffers en verdachten hebben (artikel 19, lid 2). De lidstaten moeten daarnaast de technologie inkopen die nodig is voor video-verbindingen en -opnamen, zorgen voor de verplichte opleiding van praktijkbeoefenaren in de eerste lijn, zoals politiefunctiearissen en gerechtelijk personeel (artikel 25, lid 1), en moeten zorgen voor de individuele beoordeling van de slachtoffers om hun specifieke beschermingsbehoeften vast te stellen (artikel 22, lid 1). De bevindingen van het FRA laten zien dat sommige lidstaten deze maatregelen nog ten uitvoer moeten leggen.

Slachtofferhulp en grondrechten

Slachtofferhulp is onmisbaar om de doeltreffendheid van de grondrechten van slachtoffers in het algemeen en de toegang van slachtoffers tot het strafrecht in het bijzonder te waarborgen. Dit strookt met artikel 47 van het Handvest van de grondrechten van de EU. Misdrijven zijn een zeer ernstige schending van de grondrechten, en het strafrecht beoogt derhalve de belangrijkste aspecten van de fundamentele mensenrechten te beschermen. De jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) ondersteunt deze benadering. De straffen die door het strafrecht worden voorgeschreven zijn evenwel alleen geloofwaardig wanneer de wet doeltreffend wordt gehandhaafd en wanneer de overheden blijken geven van hun voornemen om de wettelijke bepalingen uit te voeren⁴. Daarnaast moet aan de slachtoffers doeltreffende slachtofferhulp worden verleend.

Het recht van slachtoffers op toegang tot de rechter moet niet alleen in theorie, maar ook daadwerkelijk bestaan⁵. In een arrest uit 2011 benadrukte het EHRM dat de doelstelling van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) als instrument voor de bescherming van het individu vereist dat de bepalingen ervan dusdanig moeten worden uitgelegd en toegepast, dat de waarborgen uit hoofde van het EVRM praktisch en doeltreffend zijn⁶.

Gelet op de problemen die slachtoffers ervaren bij het vertellen van hun verhaal en het doen van aangifte bij de politie, zijn er nieuwe maatregelen nodig om te zorgen voor doeltreffende toegang tot de rechter. Deze moeten op het individu zijn toegesneden en moeten bijvoorbeeld voorzien in informatie, bijstand en counseling. De maatregelen moeten bovendien institutionele problemen aanpakken: ze moeten de opleiding van beroepsbeoefenaren ontwikkelen, waarborgen bieden tegen institutionele discriminatie of procedures bevatten om passend in te spelen op de rechten en behoeften van slachtoffers. Uiteindelijk houdt dit verband met het algemene publieke klimaat. Wanneer slachtoffers een onvriendelijk klimaat ervaren, kunnen zij ervan worden weerhouden om hulp te zoeken, aangezien zij geen erkenning of sympathie verwachten.

Slachtoffers hebben recht op hulp bij het verkrijgen van toegang tot de rechter, maar hun daadwerkelijke toegang tot de rechter hangt in de praktijk vaak af van de beschikbaarheid van slachtofferhulporganisaties. Doeltreffende hulporganisaties zijn dan ook van cruciaal belang om het recht van slachtoffers op toegang tot de rechter te verwezenlijken. Zoals het geval is met veel mensenrechten die de EU-lidstaten verplichten om maatregelen te nemen en diensten te verlenen, wordt bij de verplichting om passende hulp te verlenen niet voorgeschreven hoe de lidstaten die hulp moeten verlenen. De investeringen die ze moeten doen om aan hun verplichtingen uit hoofde van artikel 47 van het Handvest te voldoen, hangen in zekere mate af van wat in bepaalde omstandigheden praktisch haalbaar is. De lidstaten zijn ten minste verplicht om slachtoffers geleidelijk toegang te verschaffen tot het strafrecht. Dit houdt onder meer in dat zij de hulpverlening aan slachtoffers van misdrijven geleidelijk moeten verbeteren.

Dankzij een nadere analyse kunnen bepaalde aspecten van het recht van slachtoffers op toegang tot de rechter worden onderscheiden. Deze aspecten laten zien hoe uiteenlopend de rechten van slachtoffers uit hoofde van het Handvest zijn. Een aantal van deze aspecten is zowel in het EHRM als in het EVRM terug te vinden. Zo bepaalt artikel 52, lid 3, van het Handvest dat het Handvest ten minste dezelfde inhoud en reikwijdte heeft als de corresponderende EVRM-garanties. Aanvullende aspecten van het recht van slachtoffers op toegang tot de rechter hebben uitsluitend betrekking op artikel 47 van het Handvest, dat verder gaat dan de rechten uit hoofde van het EVRM.

De EHRM-jurisprudentie is gestoeld op twee pijlers: ten eerste op de procedurele bepalingen inzake bepaalde rechten (waaronder de artikelen 2, 3, 4 en 8 EVRM) en ten tweede op het recht op een daadwerkelijk rechtsmiddel (artikel 13 EVRM). De eerste pijler (het procedurele aspect van de materiële artikelen) benadrukt de taak van de strafrechtelijke bepalingen en hun krachtige tenuitvoerlegging, namelijk potentiële daders ontmoedigen om de mensenrechten te schenden. De tweede pijler benadrukt dat schendingen van de rechten van het slachtoffer serieus moeten worden genomen en moeten worden verholpen.

⁴ EHRM, *Osman / Verenigd Koninkrijk*, nr. 23452/94, 28 oktober 1998, punt 115; *Menson / Verenigd Koninkrijk*, nr. 47916/99, 6 mei 2003 (besluit); *A. / Kroatië*, nr. 55164/08, 14 oktober 2010, punt 78.

⁵ EHRM, *El-Masri / voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië* [Grote Kamer], nr. 39630/09, 13 december 2012, punt 255.

⁶ EHRM, *Al-Skeini en anderen / Verenigd Koninkrijk* [Grote Kamer], nr. 55721/07, 7 juli 2011, punt 162.

Definities in het strafrecht en procedurele waarborgen

Een onderzoek kan pas doeltreffend zijn in de praktijk wanneer de lidstaat strafrechtelijke bepalingen heeft vastgesteld die voorzien in de uitvoerige bestraffing van praktijken die indruisen tegen het betreffende artikel⁷. In die bepalingen moet rekening worden gehouden met de inhoudelijke aspecten van de schending van de mensenrechten van het slachtoffer. Zo moet de wet, om rekening te houden met de schending van de rechten van slachtoffers van langdurig huiselijk geweld, niet alleen de afzonderlijke gewelddaden strafbaar stellen. De wet moet ook rekening houden met de psychologische gevolgen van een dergelijke relatie, inclusief de gevoelens van angst, hulpeloosheid en belasting op de lange termijn⁸. In het geval van door discriminatie ingegeven geweld moet het strafrecht niet alleen ingaan op de geweldsincidenten, maar daarnaast voldoende aandacht hebben voor de discriminerende aspecten⁹.

Zodra de autoriteiten op de hoogte raken van een incident, moeten zij op eigen initiatief maatregelen nemen: zij mogen niet wachten tot het slachtoffer of zijn familieleden een procedure inleiden. Het recht van het slachtoffer op toegang tot de rechter stoelt niet op zijn of haar actieve bijdrage, zoals aangifte doen bij de politie of ondersteuning bieden bij het onderzoek of de vervolging¹⁰.

Iemand die aannemelijk kan maken dat hij slachtoffer is van geweld heeft recht op een grondig en doeltreffend onderzoek dat kan leiden tot de identificatie en bestraffing van de verantwoordelijken¹¹. De autoriteiten moeten alles doen wat redelijkerwijs in hun macht ligt om bewijs voor het misdrijf zeker te stellen, waaronder ooggetuigenverslagen en forensisch bewijs. Slachtoffers moeten voor zover nodig worden betrokken bij de procedure om hun rechtmatige belangen te waarborgen.

Aanvullende rechten uit hoofde van artikel 47 van het Handvest

De procedurele rechten van verdachten worden beschermd uit hoofde van artikel 6 EVRM (recht op een eerlijk proces); die van slachtoffers uit hoofde van artikel 13 (recht op een daadwerkelijk rechtsmiddel). Slachtoffers kunnen geen beroep doen op het recht op een eerlijk proces uit hoofde van artikel 6 EVRM, tenzij zij zich in een strafprocedure voegen om een civielrechtelijke vordering af te dwingen in het kader van het strafproces¹². Zelfs in die gevallen ontnemen slachtoffers hun rechten uit hoofde van artikel 6 aan hun civielrechtelijke vordering, en niet aan het feit dat zij vanuit strafrechtelijk oogpunt slachtoffer zijn. Binnen het mensenrechtenstelsel van het EVRM zijn het recht op een eerlijk proces en het recht op een daadwerkelijk rechtsmiddel afzonderlijke rechten die niet aan elkaar verwant zijn.

Het Handvest maakt in tegenstelling tot het EVRM geen onderscheid tussen verdachten en slachtoffers (artikel 47). Uit hoofde van het Handvest genieten slachtoffers van misdrijven niet alleen het recht op een doeltreffende voorziening in rechte, dat betrekking heeft op de slachtoffers als bedoeld in artikel 13 EVRM, maar ook het recht op een eerlijk proces (artikel 6, lid 1), dat de volgende rechten omvat:

- het recht op een eerlijke en openbare behandeling, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijk en onpartijdig gerecht;
- het recht te worden geadviseerd en vertegenwoordigd;
- het recht op rechtsbijstand voor slachtoffers die niet over voldoende middelen beschikken, indien dergelijke bijstand nodig is om de doeltreffende toegang van het slachtoffer tot de rechter te waarborgen;

De slachtofferrichtlijn gaat in op belangrijke aspecten van het recht op een eerlijk proces, zoals het recht te worden gehoord (artikel 10) en het recht op rechtsbijstand (artikel 13). Bovendien verwijst overweging 66 van de slachtofferrichtlijn uitdrukkelijk naar de rechten van slachtoffers uit hoofde van het Handvest en naar hun recht op een eerlijk proces.

⁷ EHRM, *M.C. / Bulgarije*, nr. 39272/98, 4 december 2003, punten 150, 153 en 166; EHRM, *Gäfgen / Duitsland* [Grote Kamer], nr. 22978/05, 1 juni 2010, punt 117.

⁸ EHRM, *Valiulienė / Litouwen*, nr. 33234/07, 26 maart 2013, punten 69–70; *Eremia / Republiek Moldavië*, nr. 3564/11, 28 mei 2013, punt 54.

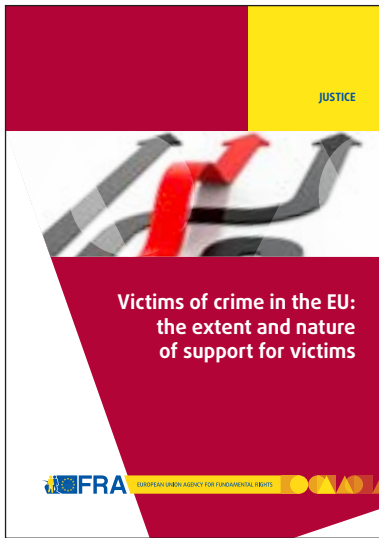
⁹ EHRM, *Nachova / Bulgarije* [Grote Kamer], nr. 43577/98, 6 juli 2005, punt 160.

¹⁰ EHRM, *Cadiroğlu / Turkije*, nr. 15762/10, 3 september 2013, punt 30.

¹¹ EHRM, *Gäfgen / Duitsland* [Grote Kamer], nr. 22978/05, 1 juni 2010, punten 116 en 117; EHRM, *El-Masri / voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië* [Grote Kamer], nr. 39630/09, 13 december 2012, punt 255.

¹² EHRM, *Perez / Frankrijk*, nr. 47287/99, 12 februari 2004, punten 57 t/m 72; *Novak / Slovenië*, nr. 5420/07, 25 april 2013.

Het recht van slachtoffers van misdrijven op toegang tot de rechter en om te worden beschermd tegen herhaalde victimisatie kan in de praktijk een illusie blijken te zijn wanneer het slachtoffer niet professioneel wordt geadviseerd of ondersteund. Dit onderzoek van het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten (FRA) bestudeert de verlening van slachtofferhulp aan slachtoffers in de 28 EU-lidstaten, in overeenstemming met de Europese slachtofferrichtlijn uit 2012. De nadruk ligt niet op abstracte grondrechtennormen, maar op de praktische eindresultaten. Het FRA-onderzoek heeft veelbelovende praktijken geïdentificeerd die als inspiratiebron kunnen worden gebruikt door lidstaten die hun slachtofferhulpvoorzieningen willen verbeteren. Het onderzoek stelde daarnaast vast dat de lidstaten op bepaalde terreinen nog niet voldoen aan de vereisten van de slachtofferrichtlijn. Ze moeten verdere wetgevende en beleidsmaatregelen nemen om ervoor te zorgen dat zij binnen de uitvoeringstermijn van 16 november 2015 voldoen aan de richtlijn.

Meer informatie:

Het volledige FRA-verslag over slachtofferhulporganisaties – *Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims* (2014) – is te vinden op: <https://fra.europa.eu/en/publication/2015/victims-crime-eu-support>

Voor een overzicht van de slachtofferrechten en -hulp in de EU, zie: <http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/comparative-data/victims-support-services>

Zie ook de belangrijkste resultaten van de vier grootschalige enquêtes die het FRA heeft afgenomen:

- *EU-MIDIS – European Union Minorities and Discrimination Survey. Main results report* (2009): <http://fra.europa.eu/en/publication/2012/eu-midis-main-results-report>
- *Ervaringen van Joodse mensen met discriminatie en door haatingegeven misdaden in lidstaten van de Europese Unie* (2013): http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2013-factsheet-jewish-people-experiences-discrimination-and-hate-crime-eu_nl.pdf
- *Geweld tegen vrouwen: een Europese enquête* (2014): http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-factsheet_nl.pdf
- *EU LGBT survey – European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey* (2014): <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/eu-lgbt-survey-european-union-lesbian-gay-bisexual-and-transgender-survey-main>

Een overzicht van de activiteiten van het FRA op het gebied van toegang tot de rechter vindt u hier: <http://fra.europa.eu/en/theme/access-justice>

© Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten, 2014
Foto: © Shutterstock

FRA – BUREAU VAN DE EUROPESE UNIE VOOR DE GRONDRECHTEN

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Wenen – Oostenrijk
Tel.: +43 158030-0 – Fax: +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
[facebook.com/fundamentalrights](https://www.facebook.com/fundamentalrights)
[linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency](https://www.linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency)
twitter.com/EURightsAgency

ISBN 978-92-9239-686-2

TK-06-14-151-NL-N
doi:10.2811/112050